

Hozzájárulás - Közösségi gazdaságfejlesztés a közösségfejlesztésben

---

Szerző: [Mészáros Zsuzsa](#)

Tanulás és tanítás

3 évvel az alakulást követően, 1992-ben kerültem kapcsolatba a Közösségfejlesztők Egyesületével, amikor a kecskédi közösségfejlesztési folyamat részese voltam, helyi intézményvezetőként és közösségfejlesztést tanulóként. Ettől az évtől tudom nyomon követni igazán az Egyesület életét. Kecskéd ugyan egy viszonylag jó helyzetben lévő település volt abban az időben, de a munkanélküliség már itt is felütötte a fejét. Természetes volt tehát, hogy azon a konferencián, amelyet a KÖFE Szécsényben szervezett 1993-ban az angol Devoni Szövetkezetfejlesztési Ügynökség közösségfejlesztőinek részvételével, már kecskédi lakosok is részt vettek.^[1] Ez is jelzi, Egyesületünk vezérelvét, miszerint a fejlesztési folyamat akár legkorábbi szakaszában is minden olyan eseménybe, tudásátadásba be kell vonni a helyieket, amely a további közösségi tevékenységeket segítheti.

Ezen a konferencián született meg az a gondolat, hogy Magyarországon meg kell szervezni egy szövetkezetfejlesztő tanfolyamot a devoni kollégák közreműködésével. Magam is részese voltam 1994–1996 között ennek a képzésnek, amely közösségfejlesztői pályafutásomnak meghatározójává vált. Judith Reynolds alapvetése indított arra, hogy ma már közel 30 éve foglalkozom a témával, kis léptékben, elsősorban helyi szinten, ahogy ez a Közösségfejlesztők Egyesületének működésére is jellemző.

„Mit is értünk közösségi alapú gazdasági fejlesztésen? Nagyon sokféle válasz létezik erre a kérdésre. *Az alapvető kiindulásom az, hogy a közösségi vállalkozás a helyi emberek készségeire és tapasztalatára épít, és ezt a tudást, tapasztalatot használja fel arra, hogy helyben munkahelyet teremtsen*” – mondta Judith.^[2]

1995-ben a tanfolyam résztvevőinek lehetősége volt betekinteni az angliai Devon megyei szövetkezetek munkájába, majd 1997-ben az európai szövetkezeti szakmai hálózat, a [CECOP](#) támogatásával Svédországban és Angliában hosszabb tanulmányúton vehettem részt. Ezek az utak elköteleződést és inspirációt nyújtottak a további munkához.

A fejlesztő munka tervezése, 1998. Kunbábony

Tovább erősítették tudásunkat a kilencvenes évek végén Kunbábonyban – az Egyesületünk által alapított *Civil Kollégium Alapítvány* képzési központjában – szervezett konferenciáink. A tapasztalatokat a Parolában is közöltük. (Szervezzük meg Önmagunkat! c. cikk.[3])

Tananyagokat fejlesztettünk, ezeket országsszerte tanítottuk országsszerte a közösségi gazdaságfejlesztés szemléletmódját vidékfejlesztők, helyi közösségi vezetők, szociális munkások, közösségfejlesztők, közművelődési szakemberek körében. A közösségi vállalkozásra felkészítést rövidebb és hosszabb kurzusokon, főként a hátrányos helyzetű régióban, a változtatni szándékozó munkanélküliek számára tettük elérhetővé. Az elindult kezdeményezéseket már a helyi közösségfejlesztők gondozták. Ezekből a tapasztalatokból gazdagodtunk mi is.

2000-ben jelentettük meg a [Szomszédsági gazdaságfejlesztés](#) c. *Parola* füzetet, amely az 1999-ben Brüsszelben, az Európa Parlamentben szervezett „Buurteconomie werkt” (Szomszédsági gazdaságfejlesztés a gyakorlatban) című konferencián elhangzott előadások és az arra benyújtott tanulmányok alapján készült, és amelynek magyar kiadásában már a saját Felső-kiskunsági kísérleti folyamatunk is szerepelt. Ezzel a kiadvánnyal is újabb inspiráló ötleteket és a szemléletmód megerősítését nyújthattuk a közösségi munkával foglalkozóknak, városi és vidéki fejlesztőknek.

„...úgy is fogalmazhatnánk, hogy a közösségfejlesztés potenciálisan a helyi munkahelyteremtés szellemi infrastruktúrájába tartozhat Magyarországon és közép- és kelet-európai régióban is [...] Ahhoz, hogy a hátrányos helyzetben élők sikerre vihessék elképzeléseiket, összehangolt segítségre van szükségük. E segítségnek egyik lényeges eleme a közösségfejlesztés is, amely segít a helyi lakosok és intézményeik közötti kapcsolatok kiépítésében, a kommunikáció rendszeressé tételében, a helyi erőforrások feltárásában, a szükségletek azonosításában, s mindezekkel együtt önbizalmat épít és önálló cselekvésre buzdít, s segít a helyi közösségnek információs, képzési és kapcsolati szükségletei kielégítésében. E folyamat azonban csak akkor folytatódhat sikeresen, ha a

vállalkozás jogi és pénzügyi támogatási rendszere, valamint a szakmai segítség és a folyamatos követés kérdése megoldott, mégpedig helyben is elérhető módon.”[\[4\]](#)

Szakmai értelemben a koronát erre a tanulási folyamatra a *Budapesti Nyilatkozat* tette fel, amely külön fejezetben foglalkozott a témával.

Közösségfejlesztés, helyi gazdaságfejlesztés és szociális gazdaság

4. „Minden nemzeti akciótervnek – beleértve a szegénység és a társadalmi kirekesztés elleni terveket – tartalmaznia kellene egy külön szekciót, amely meghatározza a szociális gazdaság és a helyi közösségi gazdaságfejlesztés szerepét.
5. Az Európai Unió törekedjen arra, hogy mindinkább elterjessze a már meglévő európai és Európán kívüli tapasztalatot és gyakorlatot: az EU segítse elő és támogassa a szociális gazdaság már meglévő tapasztalatainak cseréjét, különösen a csatlakozó és a csatlakozásra váró országok esetében.
6. A helyi gazdaságfejlesztési tervek, struktúrák és irányelvek kidolgozásakor ismerjék el és kezeljék a helyi közösségeket aktív és legitim partnerként.” – részlet a *Budapesti Nyilatkozatból*, 2004.[\[5\]](#)

2004 után rendszerszintű változások történtek, amelyek befolyásolták a munkánkat. 2006-ban megjelent a szövetkezeti törvényen belül a szociális szövetkezet fogalma. Akkor úgy éreztük, hogy ez már közel visz bennünket ahhoz, hogy a közösségi vállalkozás szövetkezeti formában formális keretek között is megvalósítható legyen. Természetesen az világos volt, hogy ez önmagában nem elég. Elsősorban a potenciális résztvevők felkészítése a legfontosabb és az, hogy folyamatos támogatást kapjanak, amíg kifejlesztik a saját tulajdonú szövetkezetüket. Mindazok, akik korábban már szövetkezetfejlesztői képzést kaptak – az angliai szövetkezetfejlesztőktől- joggal feltételezték, hogy a tudásuk, most hasznára lehet az újabb szerveződéseknek. Az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány kapott állami támogatást ahhoz, hogy *szociális szövetkezeti mentorokat* képeztesen, a képzést Egyesületünkre bízta 2007-ben (ez volt a Szövet-Kezdet elnevezésű projekt). Mivel az újonnan induló szövetkezetek az OFA-tól anyagi támogatásban is részesülhettek, sokan indultak el ezen az úton, elsősorban a civil szektorból jött kezdeményezések nyomán. A mentori támogatást akkor, bár képzett mentorok már voltak, nem kapták meg. Több kezdeményezés lábba maradt, több egy idő után megszűnt, vagy átalakult. Újabb lökést egy későbbi TÁMOP támogatás adott, már

kiépített segítő hálózattal, amelyet az OFA működtetett, amiben itt-ott részt vettek az általunk képzett mentorok is. Egyesületünk ezt a feladatot nem kaphatta meg, hiszen meghívással csak az OFA tudta ezt a szerepet ellátni. A hálózat azonban hasonlóan épült fel, mint ahogy mi is elképzeltük annak idején, régióként különféle szakemberek segítettek az új szövetkezeteket. A fókusz a közösségi vállalkozásról a társadalmi vállalkozásra terelődött. A mi megközelítésünkben ez a két formáció más. Míg az első általunk kívánatosnak tartott – a közösség erejére, tettekézségére, erőforrásainak összeadódására, szolidaritásra, az életminőség javulására alapoz, a másik a külső forrásokra, a profit termelésre és a tartós foglalkoztatásra koncentrált.

Továbbra is fontos célunknak tartottuk, hogy a közösségfejlesztő munka része legyen a közösségi gazdaságfejlesztés, hiszen az alapprobléma, a munkanélküliség, párosulva a kilátástalansággal – a későbbi közmunkaprogramok bevezetése után is – fennállt. Úgy gondoltuk, hogy professzionális szakemberek szükséglete egyre szerteágazóbb. 2008-ban a **Közösségi és civil tanulmányok** mesterképzés elindulását segítettük az ELTE-n, amelyben a Közösségi gazdaságfejlesztés önálló tantárgyként szerepelt. Ugyanebben az évben **Közösségkonferenciánk** témája a közösségi munkahelyteremtés, újonnan formálódó szövetkezeti kezdeményezések bemutatása volt.

Mivel felnőttképzési intézményként akkreditáltattuk magunkat, 2009-ben felnőttképzési programként is jegyeztettük a 24 órás Közösségi gazdaságfejlesztést, a KÖFE stratégiai partnere, a *Civil Kollégium Alapítvány* pedig a Közösségi vállalkozásra felkészítő, szintén 24 órás képzést.

2013-ban *Közösségi gazdaságfejlesztés a gyakorlatban* címmel jelent meg írásom^[6] a Debreceni Egyetem szakmai folyóiratában, amely jelezte, hogy a felsőoktatásban főként a szociális munkás képzésben egyre inkább felszínre tört az igény, a nem kiszolgáló szolgáltatásra, hanem képessé tételre való felkészítés irányába. Szociális gazdaság témájú kurzusokat indítottak, konferenciákat és programokat szervezetek több egyetemen (Nyíregyháza, Szekszárd, BGF), amelyeknek közösségfejlesztő tanáraink is részesei voltak.

Nyári Egyetemeink rendszeres témája volt a közösségi gazdaságfejlesztés egy-egy jó kezdeményezés bemutatásával, szakmai fórumokkal, műhelymunkákkal. Témánk szempontjából külön említést érdemel a 2012. évi, *Közösségben. Szolidárisabb – Igazságosabb – Fenntarthatóbb* címmel jelzett nyári egyetemünk és a *Védegylet*

Egyesülettel közösen szervezett 2015-ös Körfeszt, az Átalakuló Kisközösségi programok bemutatásával.

2010 és 14 között zajlott az a mélyszegénység elleni program[7], amelynek előkészítésében konzorciumi partnerként vettünk részt, majd a különböző térségi projektekben szakértői közreműködést nyújtottunk. E projektek jelentős részében megjelent a közösségi gazdaságfejlesztés, közösségi vállalkozásfejlesztés; a kilátástalanságból kivezető jövőképet igyekeztünk nyújtani a nehéz helyzetben élőknek. Különösen fontos számunka, például, az Ág településen végzett fejlesztőmunka. [8] Mára már szociális szövetkezet alakult a helyiekből.

„2016 novemberében, éves Közösség konferenciája keretében, a Közösségfejlesztők Egyesülete, az ELTE TáTK Humánökológia, illetve Civil és Közösségi Tanulmányok szakjaival karöltve, szakmai tanácskozás szervezett *Mi az, hogy mi? –Közösségi alapú gazdaságfejlesztés jelen időben címmel*. A fenti kérdésfeltevésből kiindulva a konferenciát az a felismerés (vagy vélekedés) hívta életre, hogy a közösség, közösségi alapú, társadalmi, fenntartható, fejlődés/fejlesztés, helyi, gazdaság, vállalkozás fogalmakról, az ebben a dimenzióban megjelenő kölcsönhatásokról, szinergiákról, lehetőségekről és szükségszerűségekről beszélünk, gondolkoznunk kell. Elméleti és gyakorlati szinten is teendők vannak, s a többes szám első személy alá ez esetben besoroljuk szinte valamennyi társadalmi és gazdasági fejlesztő szakma képviselőit. A Parola 2017. évi 3., a **Közösség és gazdaság** címet viselő különszáma is e teendők felismerésének jegyében született.[9]

2015-17-ben a közösségfejlesztés kikristályosodott szakterületei mentén tagozatokat szerveztünk, amelyek közül az egyik témája a közösségi gazdaságfejlesztés. Igyekeztünk összehozni mindazokat a szakembereket, akik a téma ismerői, gyakorlati szakemberei. Velük közösen gondolkodtunk azon, hogy mit is jelent ez a fogalom, és közösségfejlesztőként mit tehetünk. „Különböző szakterületek fejlesztői (vidékfejlesztők, szociális munkások, szociológusok, szociálpolitikusok, közösségfejlesztők, közgazdászok) akár egymástól függetlenül is eljutnak ugyanarra a gondolatra: szükséges tenni annak érdekében, hogy az emberek jóléte ne a kiszámíthatatlan politikától, a gazdasági szereplők kapzsiságától függjön.

Közösségi gazdálkodás, helyi gazdaság, közösségi vállalkozás fogalmakat egyaránt használják a szakemberek. Van, aki úgy véli, hogy először közösségi vállalkozásokat kell

létrehozni, ezek összekapcsolódása hozza létre a közösségi gazdaságot. Van, aki a nagy családok egymásnak való termelését és szolgáltatásait tekinti a közösségi gazdaságfejlesztés alapjának, belső piac kialakításával. Többen az élelmiszer-függetlenség körül fejtik ki gondolataikat. Kiemelik a bizalom szükségességét, a képességek fejlődését és azt, hogy mint egésznek kell néznünk a helyi társadalmat. Amikor **közösség által irányított helyi fejlesztésről beszélünk, ami csakis folyamat** és nem projekt szemléletű, akkor több, akár 5,6 év is kell ahhoz, hogy a közösségi gazdaság eredményei már láthatóvá váljanak. „[\[10\]](#)”

2019-es Nyári Egyetem Kunbábonyban

A legutóbbi, 2019. évi nyári egyetemi programunk, ahol a globális nézőpont (klímaválság) és a helyi kezdeményezések egyaránt megjelentek, már jelzik, hogy megsokasodott a tudatos életvitelt folytatók, az erről gondolkodók és

fenntartható gazdaság témája mentén közösségbe szerveződők száma.

Kutatások, tanulmányok, szakdolgozatok, doktori disszertációk, konferenciák, képzések sokasága jelzi, hogy mennyire fontos ez a téma. Jelzik azt is, hogy – bár a kezdeményezések sokasodnak, nem ülhetünk ölbe tett kézzel, mondva, hogy minden megy magától.

A közösségfejlesztésnek dolga van e területen.

A fentebb említett tagozati kezdeményezés szerint, az alábbiakkal szolgálhatjuk azt, hogy egymásra, a környezetünkre odafigyelő, egymással egyenrangú partnerként együttműködő, jobb életminőséget elérő, demokratikusan működő közösségekben és között élhessünk, jövőt adva magunknak, az egy időben velünk élőknek és az utánunk jövőknek.

- tananyagfejlesztés, képzés (közösségi vállalkozók, szakemberek, terepmunkások, együttműködők, tanárok);
- tanulmányutak szervezése, ajánlása;
- műhelyek szakemberek számára, interdiszciplináris együttműködés;
- laza tanácsadói hálózat létrehozásában való részvétel;
- folyamatok gondozása;

- mentorálás;
- információk nyújtása (konkrét jogi, pénzügyi, ügyviteli stb.), kiadványok készítése, konferenciák szervezése;
- jó példák gyűjtése, elemzése, publikálása;
- döntéshozók felé a szükséges változtatás képviselése;
- együttműködés segítése;
- egyedi megoldások kidolgozása az adott közösséggel;
- módszertan fejlesztése;
- a közösségi gazdaságfejlesztésre érzékeny piaci szereplők bevonása;
- kutatás, eddigi kutatások másodelemzése
- egyéni és csoportos mentális támogatás.[\[11\]](#)

A közösségi gazdaságfejlesztés, helyi gazdaságfejlesztés, szövetkezetfejlesztés, közösségi vállalkozások, társadalmi vállalkozások fejlesztése, ezekben való napi működés gazdagítja az egyént, a közösséget egyaránt, nem pusztán egy alternatíva a fogyasztás és pénz orientált világban, hanem az élhető élet elősegítője. Ebben van továbbra is hivatása a Közösségfejlesztők Egyesületének.

A közösségi gazdaságfejlesztés egy példája

Üvegház építés

Az alábbiakban a Közösségfejlesztők Egyesülete egyik leghosszabb terepmunkájának főbb állomásairól és eredményeiről adok képet, amely ott és akkor, az adott körülmények, problémák, emberek, intézmények, akkori politikai, hatalmi viszonyok között létrejöhett.

A folyamat a *Felső-Kiskunságban* zajlott 1998-2012 között, illetve ma is folytatódik, függetlenül Egyesületünk közreműködésétől. A teljes történetet nem fér e cikk kereteibe, részletei a Parola hasábjain már megjelentek.

A térség a dél-alföldi régió egyik, munkanélküliséggel jelentősen sújtott területe volt az ezredforduló körül. A közösségfejlesztő folyamat során minden érintett településen feltárult, hogy a munkalehetőségek hiánya mellett az információ, a képzések, a

közösségek, segítő intézmények, közösségi vezetők ugyanúgy hiányoznak. Alapkiindulásunk az volt, hogy először az embereket kell egymáshoz közelítenünk, őket kell felvértezni információval, tudással, képességeik feltárásával és fejlesztésével, köztük a mindennapi együttműködések lehetőségének, feltételeinek létrehozásával, mert csak ezzel együtt lehet előre lépni a gazdasági együttműködések felé. Felismertük, hogy ezek egymást erősítő hatásával lehetne eredményt elérni, de ehhez létre kell hozni minden terület közösségi intézményeit.

Az alábbiakban felsorolt kezdeményezések időben hol párhuzamosan, hol egymás után követték egymást, a tágan értelmezett koncepcióba illeszkedve. A kezdeti lépések után önálló életet éltek, a benne résztvevők (egyének, civil szervezetek, önkormányzatok, intézmények) formálták. A fejlesztési folyamat főbb lépcsőfokai a következők voltak:

- Helyi munkanélküliek felkészítése önfoglalkoztató vállalkozás, közösségi vállalkozás tervezésére, indítására (1997-98). Több egymást követő 90 órás kurzus, közösségi megbeszélés, erőforrás-feltárás után megalakult a Kunbábonyi Szövetkezet (1999), amely a helyi családokat fogta össze paprikatermesztésre és közös értékesítésre, ezzel kiegészítő jövedelmet teremtve maguknak.
- 1998-ban a folyamatot segítő szakemberek létrehozták a Községi Vállalkozásokat Segítő Szolgálatot.
- Létrehoztunk egy közösségi munkás hálózatot (minden településen, helyi, képzett közösségi munkások kezdeményezték a problémák megoldására közösségi aktivitásokat).
- A közösségi munkások hálózatba szerveződve térségi programokat és új közösségi szolgáltatásokat szerveztek (a *Felső-Kiskunsági Községi Munkások Egyesülete (FKKME)* születése, 1999)
- A térségi közösségi gazdaságfejlesztési folyamat során feltáró, célkitűző partnerségépítő folyamat indult mindhárom szektor bevonásával, (1999-2000)
- Létrejött a *Felső – Kiskunsági Gazdaságfejlesztő Alapítvány FELGA*, amelynek egyik alapítója a KÖFE volt (2000)

A két szervezet (FKKME és FELGA) megszületésével a közösségfejlesztés és a közösségi gazdaságfejlesztés két pillérének intézménye jött létre. A fejlesztési folyamatot ezt követően már a két, helyiekből alakult szervezet vezette, amihez a KÖFE szakmai támogató háttérrel biztosított. Alább nagyon tömören igyekszem összefoglalni, hogy mi minden történt a térségben másfél évtized alatt:

Közös munka Kunbábonyban

- civil szervezetek alakulása településenként, illetve ezek szövetségbe tömörülése;
- munkanélkülieket segítő mentor hálózat 10 településen (1999-2005);
- civil közösségi házak létrejötte információs központtal, közösségi

kávézóval 2002-2012, 2004;

- foglalkoztatási programok új közösségi szolgáltatásokban (közösségi házak, családi napközi, idősek ellátása, gyerekek táboroztatása), 40 év feletti nők képzése, foglalkoztatása 2003-2012;
- információáramlás érdekében: Pusztai Rádió (kisközösségi rádió), Hét TV (térsvégi tévé fiatalok által alapított szociális szövetkezetben) 2005-2012, ill. 2007-
- felnőttképzési programok, Tan-tér (iskolai felzárkóztatás, nyelvtanulás, ökológia, turizmus stb.) 2004-2010;
- térségi foglalkoztatási paktum 31 taggal mindhárom szektor képviselőjével 2007;
- tanulmányutak hazai és külföldi jó példák megismerésére;
- szociális szövetkezet működése a Civil Kollégium üzemeltetésére 2011 óta;
- a FELGA új vezetése térségi védjegyet vezetett be, összefogva a helyi termelőket, majd termelői piacot, térségi fesztivált, információs napokat, képzéseket hozott létre, ezzel is erősítve a gazdálkodók egymáshoz való kapcsolódását;
- a FELGA a mai napig a térség jelentős adminisztrációs szervezete könyvelési, és pályázatírási szolgáltatásokkal

Természetesen emellett sokféle állami, önkormányzati kezdeményezés is elindult, amely a térséget is érintette. Ez hol segítette, hol nehezítette a közösségi mozgásokat. Ilyen volt, például, a LEADER program, melynek az adminisztratív háttérét első körben a FELGA biztosította, amíg a politikai érdekek ezt felül nem írták. Ahogy erősödött a központi befolyás, úgy gyengült a civil kezdeményezések ereje a térséget érintő nagyobb volumenű összefogásokban. Azonban a kis közösségi kezdeményezések települési szinten tovább élnek, működő civil szervezetek vezetésével.

A kiskunsági térségi munkával kapcsolatban megjelent cikkek

Wiegmann Alfréd: [A bábonyi szövetkezés](#), Parola, 2001/2

Mészáros Zsuzsa: „[Kutya nélkül eb a pásztor](#)”, Parola 2008/4

Hunti Mihály, Halmai Zoltán: [Reflex Szociális Szövetkezet](#), Parola 2008/4

[Bemutakozik az Adacs-Bábony Szociális Szövetkezet, Közösségi ÉletKamraKitekint-gető](#)
VI., 2012

Cikkek, tanulmányok, amelyeket érdemes megismernünk a közösségi gazdaságfejlesztés témájában

Alf Ronnby: [Helyi közösségek mozgósítása](#), Parola 1996/2

A Kunbábonyi Szövetkezetről készült film, 1998.

Solymosi Judit: [Bárcsak sokáig tartana! A Longo Mai szövetkezetek húsz éve](#), Parola 1993/6

Vercseg Ilona: [Milyen a jó közösségi beavatkozás? Egy katalán példa – Figueres](#), Parola 2011/3

Fábiánné Szabó Irén: „[Kutya nélkül eb a pásztor](#)”, Parola 1996/2

Mészáros Zsuzsa: Svédországi szövetkezetek és projektek a munkanélküliség enyhítése érdekében, Parola [1998/2-3, 4](#)

Guy Dauncey: [Az összeomlás után – a közösségi gazdaság erősödése](#), Parola 1998.2-3

Vercseg Ilona, [Összefoglaló gondolatok](#), Parola 2009/1

Vágvölgyi Gusztáv, Szép Éva: Közösségek felé- a fenntarthatósági kezdeményezések jó gyakorlatai, közösség szervezési és vezetési mintázatai, Inspi-Ráció Egyesület, 2014.

Németh Nándor (szerk.): A helyi kezdeményezésű gazdaságfejlesztési programok vizsgálata. Esettanulmányok. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 2011.

Pataki György – Takács Sánta András (szerk.): Természet és gazdaság. Ökológiai közgazdaságtan. Typotex Kiadó, 2007.

Fenntartható közösségek – tájbarát mezőgazdaság. A pannonhalmi tanácskozás résztvevői által 2011. szeptember 17-én elfogadott közös állásfoglalás

Mihály Melinda: Összefoglaló a társadalmi vállalkozásokról és a segítő szervezetekről

[1] Vercseg Ilona: Szécsényi tanulságok: Szövetkezetfejlesztés a helyi közösségekben, Parola 1993/2

[2] Judith Reynolds, Közösségi gazdasági fejlesztés, Parola 1997/2-3

[3] Lys, Alison: Szervezzük meg Önmagunkat!, Parola 1997/2-3

[4] Vercseg Ilona: Közösségfejlesztés és közösségi alapú gazdaságfejlesztés Magyarországon, Szomszédsági gazdaságfejlesztés, Parola füzetek, 2000, 38. o.

[5] Parola, 2004/1

[6] Acta Medicinæ et Sociologica Vol. 4. No. 8-9. (2013.)

[7] Közösségi felzárkóztatás a mélyszegénységben élők integrációjáért, TÁMOP 5.1.3.-09/1

[8] Oláh Roland: Az egymásért végzett munka értéke és jelentősége kalákában végzett házfelújítás Ágon: közösségfejlesztés álrühában, Parola, 2014/3.

[9] Farkas Gabriella: Közösség és gazdaság. Gondolatok a különszám elé, Parola 2017/3

[10] Részlet a Közösségi gazdaságfejlesztés tagozat munkaanyagából, 2017

[11] Részlet a Közösségi gazdaságfejlesztés tagozat munkaanyagából, 2017